

YTRE ARNA – FRA STRILEMÅL TIL BERGENSK PÅ EN GENERASJON

«Dei synest sikkert det er rart at ikkje vi kan ta oss saman og, og snakka normalt. For vi er så, vi er jo i Bergen kommune, sant?»ⁱ

På slutten av 1800-tallet, lenge før biltransport ble en vanlig del av samfunnet vårt, hadde industribedriftene behov for å legge produksjonsfabrikker i nærheten av vannkraft. Energibehovet satte et hinder for bedrifter som ønsket å etablere seg i Bergen. De ble nødt til å finne seg tomter utenfor byens grenser. Et av de stedene som kunne tilby hele energipakken var Ytre Arna, som den gangen lå i Haus, en østlig nabokommune til Bergen.

Hundrevis av mennesker strømte til Ytre Arna for å arbeide på fabrikken og vi får et samfunn som oppstår så og si over natten. Det lille bygdesamfunnet ble i løpet av få år omdannet til et moderne industrisamfunn. Fellesskapet er fabrikken, men de andre sosiale sidene ved samfunnet må dannes og skapes av de tilflyttede. Fra et lingvistisk perspektiv danner denne situasjonen grobunn for mange spennende språklige utviklinger, som allerede kan bli synlige fra en generasjon til den neste. De ulike dialektene til de nyankomne på industriplassen blir etter hvert til en felles blandingsdialekt. På fagspråket kalles slike blandingsmål for en koiné.

Hvilken dialekt finner vi i Ytre Arna i dag? Er koinéprosessen fullført, og kan vi snakke om en dialekt med en blandingsgrammatikk adoptert fra landsdeler utenfor Vestlandets nærliggende omegn?

Administrativ kontakt fører ofte med seg dialektkontakt

Kontakt er en forutsetning for at språktrekk sprer seg. Utover at det skal være en kontaktflate mellom språkbrukerne, har språkforskere funnet ut at normer, spesielt normer knyttet til språk, bestemmer hvilke språklige trekk som spres og hvilke som forsvinner.

Talemål er mye mer enn et kommunikasjonsmiddel, og følgelig har vi et enormt behov for å sette merkelapper på de ulike variantene. Derfor har vi dialektnavn. Språkbrukerne som ikke har en slik merkelapp på talemålet sitt, synes andre språkbrukere synd på: De er merkelige, de knoter. Likevel må vi holde tungen beint i munnen, for det er ikke sammenfall mellom det sosiolingvistiske fagbegrepet *koiné* og det folkelige begrepet *knot*. En koinéprosess viser hvordan dialekter oppstår i kjølevannet av en plutselig tett språkkontakt i et område. Det oppstår nye dialekter som følge av kontakt mellom språkbrukerne. Prosessen er karakterisert som en dialektblanding med bortfall av minoritetsformer og andre markerte former. Typisk ser vi en språklig forenkling og en reduksjon i kompleksitet i grammatiske systemer. Det kan for eksempel være bortfall av kjønnsmarkering i substantiv, som vi ser i bergensdialekten: en jente, jentenⁱⁱ.

Forskjellen mellom en koiné og knot ligger i at førstnevnte er en historisk dialektblanding, som senere blir en stabil dialekt, med en grammatikk som inneholder elementer fra de dialektene som en gang kom i kontakt med hverandre. Utover blandingen kan disse dialektene også inneholde inter-dialektale former som ikke fantes i noen av kontaktdialektene ifra før. I forskningen og kartleggingen av slike språksamfunn og dialekter trekkes ofte Odda og Tyssedal frem som eksempler, og det gjennomføres dyptgående sosiolingvistiske undersøkelser av disse språksamfunnene i dag, på Universitetet i Bergenⁱⁱⁱ. Det er gått omkring en generasjon siden sist samfunnene ble kartlagt, og siden den gang har industrien blitt nedlagt og

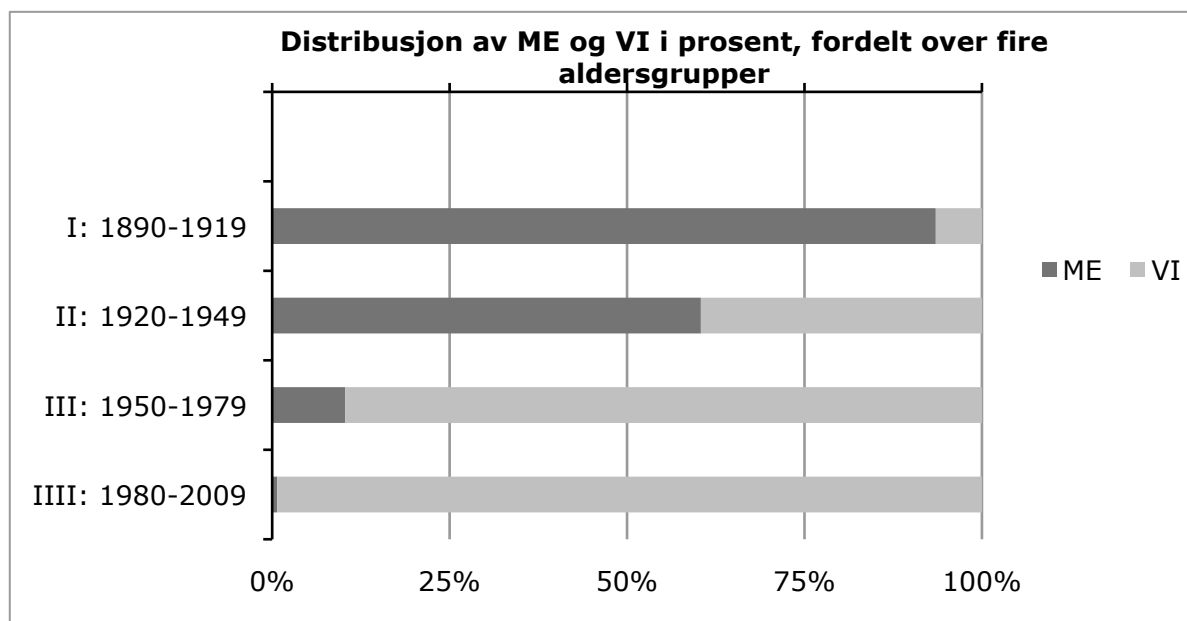
samfunnene forvitrer. Språkforskerne spør: Hva skjer med dissedialektene nå? For mange er «knot» og «å knote» et velkjent ord. Likevel, selv om det er velkjent, vet man ikke helt hva det betyr. Det vi vet, er at det ikke er fint «å knote», tvert imot heller stygt. Universitetslektor Else Berit Molde gir en historisk beskrivelse av begrepet «knot» i masteroppgaven: *Knot – omgrepet, definisjonane og førestillingane*. Begrepet er ifølge Molde første gang definert på 1600-tallet. «Knot» er da en beskrivelse av en norskstalende person, som prøver å snakke dansk, uten at han får det helt til^{iv}. Etter dansketiden ser man at begrepsinnholdet til «å knote» endres. Det knotes ikke lenger mot dansk, «knot» defineres som et oppstilt og unaturlig talemål^v

Det som skiller Ytre Arna fra de store industrisamfunnene Odda og Tyssedal er den geografiske beliggenheten. Med tanke på geografisk beliggenhet, ligger industrisamfunnet Ytre Arna svært tett på et urbant bysamfunn sammenliknet med Odda og Tyssedal. Dykker du ned i dialektmaterialet fra 70-tallet, hører du allerede den gang et markant skille mellom unge og gamle språkbrukere. Alle ungdommene bruker den bergenske skarre-r-en, mens de eldre ytre arningene ruller, og det grammatiske hunnkjønn begynner å miste sin posisjon og ebbe ut av språket. I en analyse av disse språk funnene, er det vanskelig ikke å trekke konklusjoner i retning mot at normsenteret Bergen er en betydelig kilde til språklig påvirkning overfor denne gruppen språkbrukere.

Dokumentere språklig endring i dialekter

Når man skal kartlegge språklig endring, må man ta utgangspunkt i noen konkrete målmerker. Ord som før ble brukt i språket til ungdommer, blir kanskje ikke brukt lenger i dag. Lydmaterialet som er utgangspunktet for denne analysen, er hentet fra Talebanken, en forskningsbase for sosiolingvistiske talemålsundersøkelser ved Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium, ved Universitetet i Bergen^{vi}. Personene som har blitt intervjuet i materialet fra Ytre Arna kan deles inn i fire årsklasser, fordelt på fødselsintervallene: 1890-1919, 1920-1949, 1950-1979 og 1980-2009. Den første årsklassen består av sju informanter. Årsklasse to består av fem informanter, årsklasse tre av elleve informanter og årsklasse fire er en gruppe på fem informanter. De dialektale trekkene jeg har funnet kommer derfor fra en gruppe på 28 mennesker, som er født til ulike tidspunkt fordelt over hele forrige århundre.

Det er flere dialekttrekk jeg har bitt meg merke i at bare ungdomsinformantene fra 2010-opptakene bruker. I denne teksten vil jeg vil se på et utvalg av de mest relevante funnene. Det er vanskelig å høre forskjell på en bergenser og ytre arning på dialekten. I dag er det bare små distinksjoner som skiller dem fra hverandre. Likevel kan en ytre arning avslører seg plutselig med enkelte ord som for eksempel: «me» i stedet for «vi». Den første variabelen jeg vil se på er derfor distribusjonsfordelingen mellom «me» og «vi» hos informantene fra Ytre Arna. Ved å kjøre et distribusjonsprogram i *Talebanken*^{vii} uten å ta hensyn til opptaksår, og rangerer informantene etter fødselsår, fordeler brukstallene på «me» og «vi» seg slik:

Figur 1: Distribusjon av "me" og "vi" i prosent fordelt over fire aldersgrupper i Talebanken^{viii}

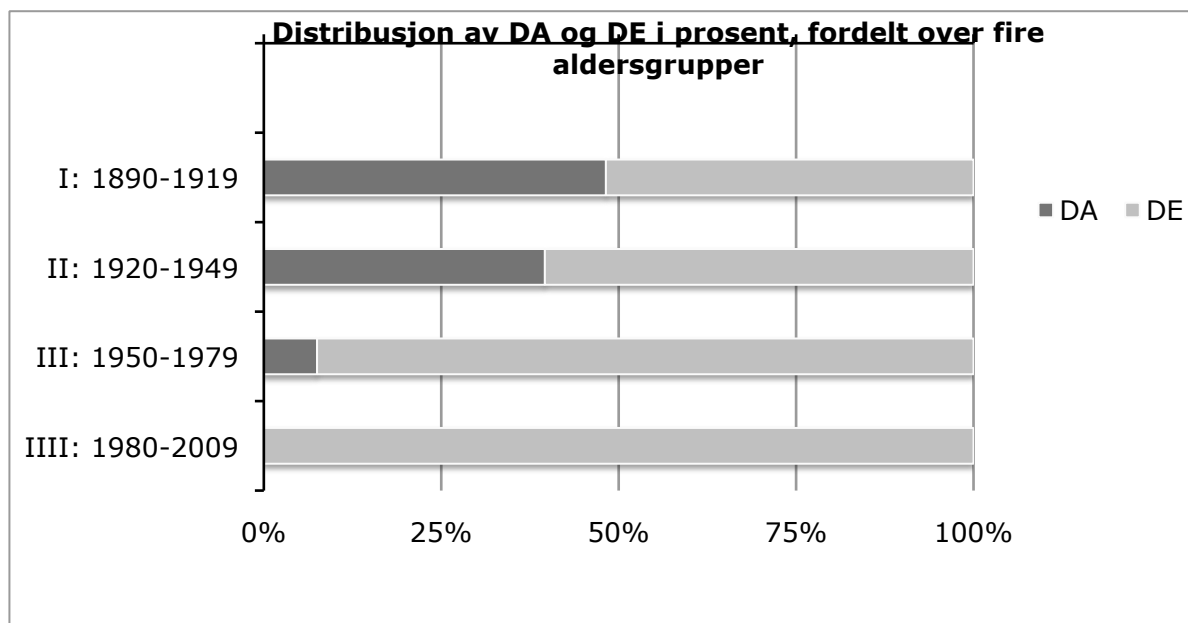
Figur 1 viser hvordan språket har endret seg gjennom fire årsklasser, eller fire generasjoner ytre arninger. Blant informantene som er født omkring århundreskiftet, ser vi at nesten alle treffene på <vi> er «me». Ellers er det iøynefallende at figur 1 spiller på hele prosentaksen over de fire årsklassene. Hos de yngste, født mellom 1980 og 2009, finner jeg nærmest ikke noen belegg på «me».

Hvorfor språket utvikler seg på den måten det gjør, vet vi egentlig lite om. Det vi kan gjøre, er å se på ulike årsakssammenhenger som virker rimelige ut ifra det vi vet om språket og språksamfunnet. Det vi vet sikkert er at Arna bydel blir en del av Bergen kommune i 1972^{ix}. Denne administrative endringen i språksamfunnet kan forklare hvorfor vi ser det største spranget fra bruk av «me» til «vi» mellom årsklasse to og tre, generasjonene som er født før og etter krigen.

Nå heter det <det> i Ytre Arna også

Et annet ord som kan avsløre om en person kommer fra Ytre Arna, og ikke Bergen, er uttalen av «da» for <det>. For eksempel brukt i en setning slik: «Da var grådig kjekt», i stedet for «Det var grådig kjekt».

Ifølge informantgruppen fra Ytre Arna, er dette språktrekket ikke lenger en sikker kilde til å avsløre geografisk herkomst fra Ytre Arna. Blant den eldste gruppen avsløres det faktisk at i halvparten av distribusjonen av <det>, brukes varianten «det» i stedet for «da». Blant tenåringene i den yngste gruppen ser det ut som at «da» er gått ut av språket.

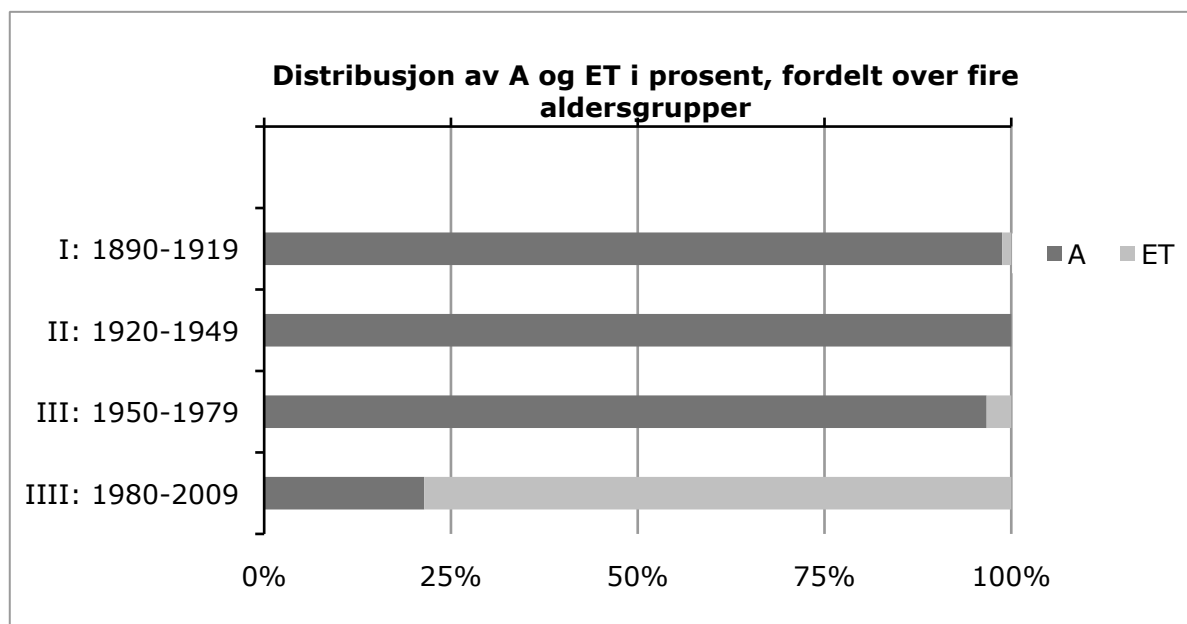

Figur 2: Distribusjon av "da" og "de" i prosent fordelt over fire aldersgrupper i Talebanken^x

Når vi skal prøve å forklare hvorfor språket endrer seg som det gjør, kan det også fungere å spørre lokalbefolkningen ganske direkte i et intervju. En kan spørre om hva de kaller dialekten sin, om de noensinne har fått kommentarer på dialekten og så videre. I ett av intervjuene sier en jente dette om dialekten sin: «Eg har liksom ikkje lyst å snakke sånn Arna-stril. Eg har lyst å snakke bergensk liksom». Opptaket er fra 2010 og informanten er født i 1996. Informanten snakker negativt om arnadialekten. Hun tar avstand fra den ved å snakke bergensk i stedet. I tillegg til å distansere seg fra Ytre Arna, viser hun også at hun ønsker å være medlem av et annet språksamfunn hvor de snakker bergensk.

Når vi undersøker språkendringer i et språksamfunn, og hvilke prosesser som ligger bak dem, er det mange ganger slik at et annet språksamfunn i nærheten, med andre språknormer, overtar rollen som normholder. Selv om en annen dialekt blir den nye normen, endres ikke alle ord og uttrykk på samme tid i språksamfunnet. Ofte kan man se et mønster i hvilke ord som først adopteres i dialekten. Språkendringer skjer ikke over natten, men gradvis og ofte over flere generasjoner. De ordene som ryker først ut av språket, er typisk leksikalske variabler – innholdsord som substantiv og adjektiv^{xi}. Språktrekk som blir sittende lengre i den opprinnelige dialekten, er for eksempel grammatiske bøyingsmønstre. Når vi for eksempel ser på fortidsformene til verbet: <å kaste> får vi på bergensk: «kastet» og «har kastet», mens vi i Ytre Arna, som i største delen av Hordaland får a-endelsen: «kasta» og «har kasta».

I figur 3 ser vi fordelingen av fortidsbøyningene –a og –et av verb i kaste-klassen. Her ser vi en økning i bruk av den bergenske –et endelsen først blant de yngste informantene. Vi kan forklare at informantene i denne variabelen holder mer på det ytre arnamålet på grunn av hvilken type variabel det er: en grammatisk bøyning, og ikke en leksikalsk. Språkendringen har skjedd i løpet av ett generasjonsskifte.

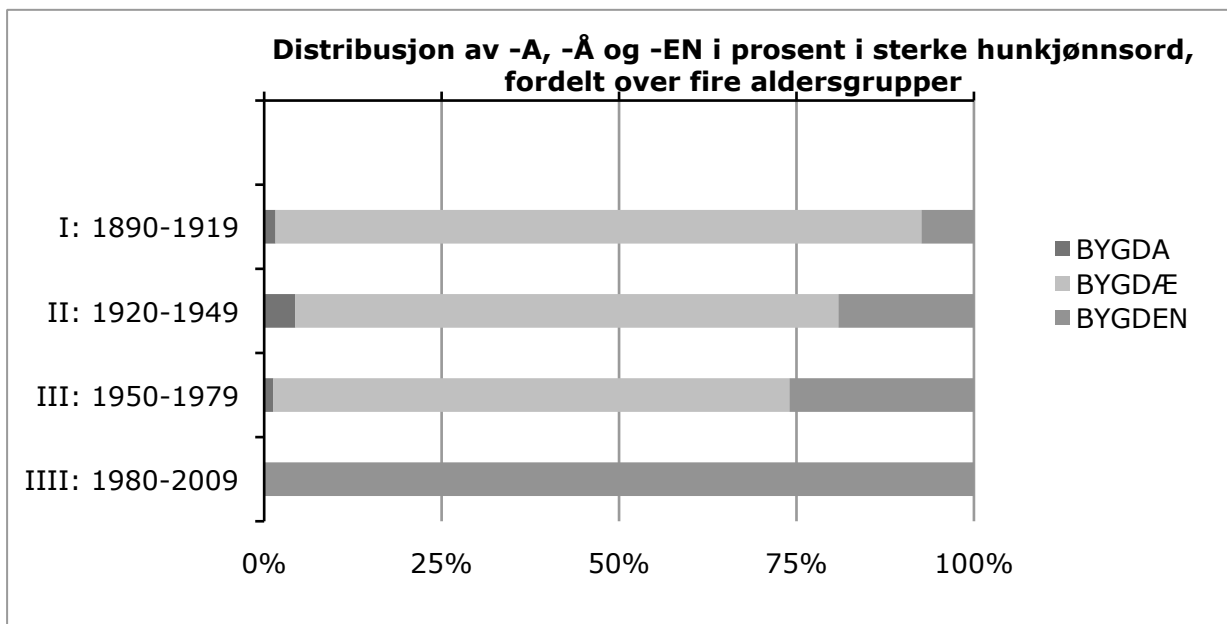

Figur 3: Distribusjon av "a" og "et" i prosent fordelt over fire aldersgrupper i Talebanken^{vii}

Fra tre grammatiske kjønn til to

I innledningen nevnte jeg at det bergenske grammatiske tokjønnssystemet var et særtrekk og et kjennemerke til målet. Fordi dette trekket er svært karakteristisk for bergensdialekten, måtte jeg undersøke hvordan soga stod til i dialektmaterialet fra Ytre Arna. Resultatene er slående, og det ser ut som at delt femininum nesten helt har falt bort og felleskjønnssystemet har overtatt i Ytre Arna-dialekten. Datamaterialet kan vise hvordan denne endringsprosessen tilsynelatende har foregått over de fire årsklassene. I denne sammenhengen er det hensiktsmessig å skille mellom sterke og svake hunkjønnssubstantiv.

I sterke substantiv brukes tre endelser i Ytre Arna: «bygda», «bygdæ» eller «bygden».

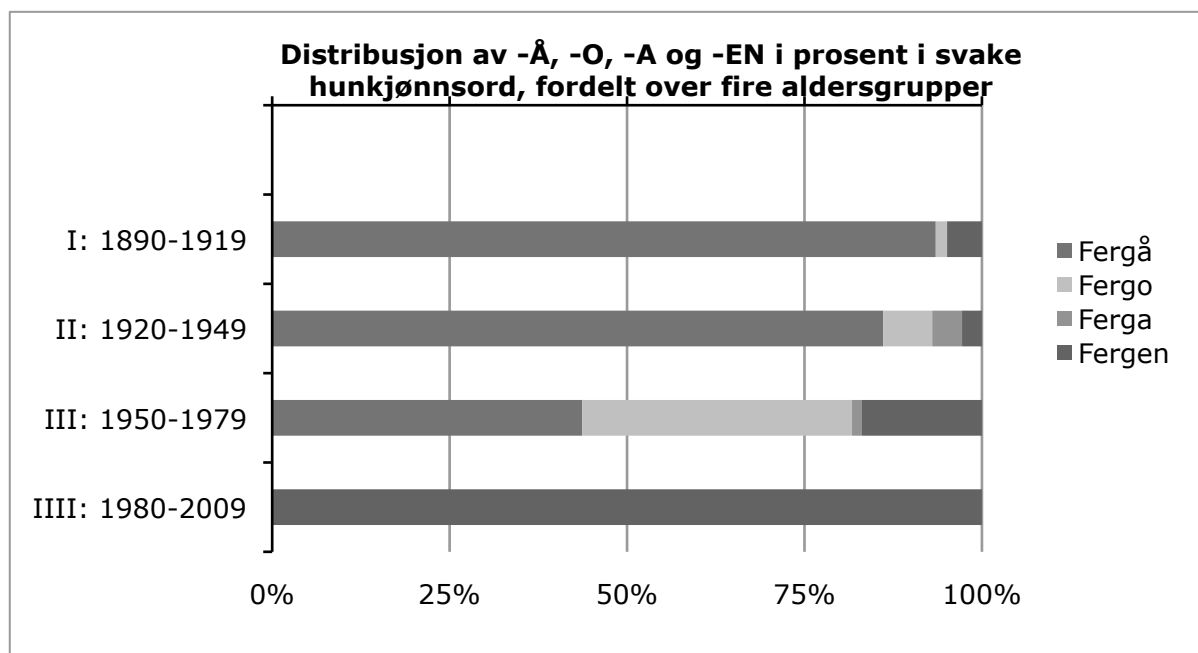

Figur 4: Distribusjon av ”-a”, ”-å” og ”-en” i prosent fordelt over fire aldersgrupper i Talebanken^{xiii}

I materialet med de sterke substantivene i figur 4, ser vi at det også her skjer en endring i språket mellom en foreldregenerasjon og dennes barn. De voksne informantene, født mellom 1950 og 1979, bruker den maskuline bøyningssendelsen i noen av de sterke hunkjønnsst substantivene, men langt ifra i alle beleggene. I opptakene av ungdommene har jeg ikke klart å finne et eneste belegg uten en-endelsen. I sosiolingvistik søker vi årsakssammenhenger til språklige endringer i samfunnet, men vi søker også å finne ut hvem det er, eller hva det er, som påvirker et språksamfunn slik at språkbrukerne endrer språket sitt.

Det grammatiske tokjønnsystemet i bergensk, med felleskjønn og intetkjønn, utrum, er et resultat av en forenkling i det grammatiske systemet. Forenklingen finner vi i bergensk på grunn av det man kaller en smelting av språk og dialekter. Resultatet av smeltinger er ofte at kompliserte grammatiske bøyninger og regler forsvinner ut av språket. Blant ungdommene i Ytre Arna er det nok ikke en forenkling av språket som kan forklare denne markante endringen vi ser i figur 4. Det kan nok heller være snakk om et skifte i hvem som holder de styrende normene til språket. Resultatet peker på at det trolig er Bergen som er normsenter, og at bøyningssystemet kommer fra bergensdialekten, siden dette er den eneste norske dialekten med to grammatiske kjønn.

I svake hunkjønnsst substantiv finner vi fire ulike varianter av endelser i Ytre Arna-dialekten. Vi kan høre <fergen> uttalt som: «fergå», «fergo», «ferga» og «fergen». I figur fem kan vi se at årsklasse én for det meste har belegg på «fergå», mens ungdommene bare bruker en-endelser.

Figur 5: Distribusjon av "-å", "-o", "-a" og "-en" i prosent fordelt over fire aldersgrupper i Talebanken^{xiv}

Den første generasjonen bergensere

Flere av informantene i årsklasse 3 er foreldre til tenåringer og unge voksne. De rapporterer i intervjuene at ungene deres snakker mer bergensk enn de selv gjør. En av informantene er mor til en gutt på tjue. Hun beskriver sønnens dialekt slik:

«Uff, eg er heilt flau av han her som gjekk ut. For han snakkar så pent, at skulle nesten trudd vi hadde kidnappa han i frå Fjellsiden eller eit eller anna sånn. Det, det, eg veit ikkje korfor han snakkar sånn. Men han, han er rein bokmål altså. Han slit med nynorsken på skulen»^{xv}.

Når vi søker samfunnsmessige forklaringer og årsakssammenhenger for å få innsikt i hvordan og hvorfor de språklige endringene skjer og har skjedd i Ytre Arna, står kommunesammenslåing på 70-tallet frem som en sannsynlig medvirkende/(viktig) faktor. Noen år før kommunesammenslåingen i 1964 åpner Ulrikstunnelen til Arna hvor hovedtoget til Oslo gikk^{xvi}. Bergensifiseringen av Arna har mest sannsynlig økt med den nye Ulrikstunnelen, ikke fordi flere bergensere nødvendigvis reiste til Arna, men fordi folk i Arna da fikk mulighet til å reise til Bergen på et par minutter, i stedet for å bruke over en halv time. Ulriksfjellet som bygrense var opphevet. Med den moderne transportutviklingen fra 60-tallet, kan vi trygt regne med at mobilitetsmønsteret til arnafolket endret seg. Befolkningen i Arna ble mer mobile, ut over den gamle Haus kommunes grenser. Med en økt kontaktflate fikk vi også økt språkkontakt.

På samme tidspunkt ser vi også at flere bergenske dialekttrekk blir brukt i arnamålet. I sosiolingvistikken bruker man regionalisering som en forklaring. Regionalisering kan beskrive hvordan sammensmeltinger mellom by og land, utviser dialektforskjellene mellom de minste småplassene til fordel for språktrekk fra regionens sentrum^{xvii}.

Likevel blir det for enkelt å forstå språkendringene i Ytre Arna som et resultat av regionalisering. Språkviter Helge Sandøy har skrevet mye om sirkelslutninger, og hvordan disse ikke skal brukes i faglige analyser. Brukes et regionaliseringsbegrep som enestående forklaringsfaktor på språklige endringer, gjør

man en sirkelslutning, ettersom man da ender opp med å forklare språklig endring med språk. Vi må derfor se på hva regionalisering inneholder av samfunnsfaktorer, og hvordan disse faktorene eventuelt kan ha ført til språklige endringer i Ytre Arna. En økt regionalisering innebærer ofte konkrete endringer innenfor samfunnsfaktorer som kommunikasjon, kulturell samhandling og skolestrukturer med mer^{xviii}. Hvis vi for eksempel ser på kommunikasjon og Ulrikstunnelen, vet vi at den ga muligheter for nye reisemønstre og kontaktflater. I språket kan vi dokumentere ungdommer som begynner å bruke nye bergenske uttrykk i målet på det samme tidspunktet. Vi har en tidsakse som viser økt kommunikasjon østover i Bergen, og ser at på samme tidspunktet endrer språket i Ytre Arna seg til å bli mer likt et bergensk talemål. Skal noen «få skylden» for at det klinger på kav bergensk bak Ulriken øg, da må det bli Ulrikstunnelen.

Vi har sett på hvordan Ytre Arna har endret seg fra et bygdesamfunn til et industrisamfunn. Ytre Arna-dialekten er en dialekt som ble dannet i en koinéprosess, som en sammensmelting av alle dialektene som ble snakket på fabrikken. Etter andre verdenskrig og utover 70-tallet innlemmes Arna i Bergen kommune. Språket i Ytre Arna endres ikke over natten, men vi kan i dag se de første språkresultatene av de samfunnsmessige endringene. Parallelt med at Ytre Arna blir en del av Bergen, skjer også det, at fabrikk-samfunnet begynner å forvitte. Kontaktflaten med bergenserne blir enda større enn den var, og resultatet er i dag at man nesten ikke klarer å plassere en ytre arning som noen annet enn en bergenser.

REFERANSER:

Fossen, Anders Bjarne (1985): ”Bergen bys historie Bind IV. Byen sprenger grensene 1920-1972”. Universitetsforlaget. Bergen

Molde, Else-Berit (2007): *Knot – omgrepet, definisjonane og førestillingane*. Universitetet i Bergen: Bergen

Røynealand, Unn (2006): *Språk- og dialektkontakt I: Språkmøte – Innføring i sosiolingvistik*. Oslo: Cappelen Akademisk forlag.

Sandøy, Helge (2006): *Språkendring I: Språkmøte – Innføring i sosiolingvistik*. Oslo: Cappelen Akademisk forlag

<https://www.bergen.kommune.no/omkommunen/bydelene> (hentet d. 17.10.14)

Sandøy, Helge (2014): http://folk.uib.no/hnohs/DEP/Om_TB.pdf (hentet d. 17.10.14)

SLUTTNOTER

ⁱ Kvinne f. 1973, fra Ytre Arna

ⁱⁱ Røynealand, Unn (2006): *Språk- og dialektkontakt I: Språkmøte – Innføring i sociolingvistikk*. Oslo: Cappelen Akademisk forlag, s. 57-58

ⁱⁱⁱ <http://folk.uib.no/hnohs/IP/index.htm>

^{iv} Molde, Else-Berit (2007): *Knot – omgrepet, definisjonane og førestillingane*. (Masteroppgave) Universitetet i Bergen: Bergen, s. 33

^v Ibid., s. 33

^{vi} <http://folk.uib.no/hnohs/Talebanken.html>

^{vii} *Talebanken* er utviklet for Talemålsprosjektene ved Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium, Universitetet i Bergen. Det er en forskningsbase for sociolingvistiske talemålsgranskninger.

^{viii} <http://clarino.uib.no/talebanken/talebanken>

^{ix} <https://www.bergen.kommune.no/omkommunen/bydelene>

^x <http://clarino.uib.no/talebanken/talebanken>

^{xi} Røynealand, Unn (2006): *Språk- og dialektkontakt I: Språkmøte – Innføring i sociolingvistikk*. Oslo: Cappelen Akademisk forlag, s. 53

^{xii} <http://clarino.uib.no/talebanken/talebanken>

^{xiii} <http://clarino.uib.no/talebanken/talebanken>

^{xiv} <http://clarino.uib.no/talebanken/talebanken>

^{xv} Kvinne født 1974, opptak fra 2011

^{xvi} Fossen, Anders Bjarne (1985): *Bergen bys historie Bind IV. Byen sprenger grensene 1920-1972*. Bergen: Universitetsforlaget, s. 614

^{xvii} Sandøy, Helge (2006): *Språkendring I: Språkmøte – Innføring i sociolingvistikk*. Oslo: Cappelen Akademisk forlag, s. 227

^{xviii} Ibid., s. 232